

## **Дәріс № 8. Халықаралық саясат және егемендік: дамуы, негізгі көзқарастар.**

### **Дәріс жоспары:**

1. Егемендік танымының тарихи дамуы
2. Егемендік пікірінің жетекші ойшылдары(Ж.Боден, Т.Гоббс,Ж.Ж.Руссо)

**Дәріс мақсаты:** Бұл тақырыпты бітіргеннен кейін егемендік ұғымын танымын жасап, халықаралық саясатқа әсерін тұжырымдай алады. Жахандану мен егемендік арасындағы өзара ықпалдастықты түсіндіре алады. Заманауи егемендік түсінігін түсіндіре алады. Халықаралық ұйымдардың, көпұлтты компаниялардың(ТНК) және үкіметтік емес ұйымдардың егемендіктің өзгеруіне қатысты зерделей алатын мағлұмат пен қабілетке ие болады. Сонымен қатар, Вестфалия бітімі, Жеан Бодин, Томас Хоббес, Жан Жак Руссо, Эммануил Жозеф Сайис, Левитиан, қоғам келісімі, жахандану, егемендік диалектикасы, халықаралық ұйымдар, ТНК, үкіметтік емес ұйымдар секілді аттар мен ұғымдардың мән мағынасын, жай-жапсарын түсінеді.

**Оқытудың техникалық құралдары:** слайдтар, презентациялар, электрондық оқулық.

**Дәрістің оқыту әдістері мен түрлері:** проблемалық оқыту технологиясы, дамыта оқыту технологиясы.

### **Дәріс мәтіні:**

#### **1.Егемендік танымының тарихи дамуы**

Егемендік ұғымын мемлекеттің сыртқы саясатта толық тәуелсіз болуы және елдің ішкі саясатында мемлекеттік биліктің бәрінен жоғары тұруы деп түсіндіруге болады. Егемендік сөзі саяси ұғым ретінде қолданылған күннен бастап ең алдымен күшті және күш тепе-теңдігін заңдастыру не болмаса сынау үшін қолданылған. Еуропада «егемендік» сөзінің алғашқы қолданысы XII ғасырға сәйкес келеді. Алайда ғылыми бір ұғым ретінде алғаш рет XIII ғасырда Францияда және XIV ғасырда Англияда қолданыла бастады.

Филипп де Бомануар ұғымы алғаш рет Францияда XIII ғасырда енгізілді. Корольді егемендік (суверен) және оның патшалықтағы орнын егемендік (sovereignty) ретінде анықтады. Дегенмен, ортағасырлық Еуропадағы билікті жердегі және құдайлық билік арасында бөлумен бірге қолданылған бірнеше биліктің болуы егемендік ұғымын әрдайым дерлік көпше түрде қолдануды қажет етті. Тағы бір байланысты нәтиже: егемендікті тек белгілі бір саладағы немесе пәндегі басқа нәрсеге қатысты сапа ретінде түсіндіруге болады. Егемендік XVI. 19 ғасырдан бастап ол ең алдымен абсолюттілік, бөлінбеушілік, шексіздік және бөлінбеушілік белгілерімен көріне бастады. Бұл ерекшеліктер сол кезеңдегі саяси әкімшіліктермен де сәйкес келді[3, 35]. Осылайша, XVI ғасырда «жоғарғы билік» дегенді білдіретін латын тілінен шыққан «sovereignty» қолданылды. Феодалдық тәртіптің феодалдық тәртіптің ыдырауымен және орталықтандыру үрдісімен бірге пайда болғанын байқаймыз.

Егемендік дегеніміз мемлекеттің билігін, оның билігінің құрылымын және оның осы билікті өз шекарасында тиімді пайдалану мүмкіндігін білдіреді. Егемендік бұл әрі ереже шығарушы билік, әрі ережелерді орындау мүмкіндігі. Егемендік; Бұл заңды және саяси биліктің орнын, саяси билікті пайдалануды және халықаралық деңгейде саяси қоғамның тәуелсіз мәртебесін анықтайтын, ережелерді белгілейтіндер мен оларға бағынатындар арасындағы қарым-қатынасты түсіндіретін ұғым. Осы уақытқа дейін айтылғандардан түсінуге болатындай, егемендіктің басты белгілерінің бірі – билік қатынасы. Билік, екінші жағынан, «А В-дан өзіне еруді сұрайтын, ал В келісімімен жасайтын әлеуметтік қарым-қатынасты» сипаттайды. Осы себепті билік бір актер шығарған және екіншісінің бағынуы күтілетін бұйрықтар ретінде сипатталады.

Классикалық классификацияда егемендіктің ішкі және сыртқы егемендік деп екі түрлі көзқарасы бар. Бір сөзбен айтқанда, ішкі егемендік – бұл мемлекеттік органның қалай ұйымдастырылатыны және оның мемлекет ретінде тұжырымдамаланған құрылғыда қалай тиімді жұмыс істейтіні туралы. Бұл тұрғыда ішкі егемендік мемлекеттің барлық әлеуметтік және саяси топтардан елдің шекарасындағы, оның шекарасына кіріп-шығатынтауарлармен, адамдармен және т.б. Бұл сонымен қатар оған абсолютті бақылауды білдіреді. Сыртқы егемендік, керісінше, мемлекеттің басқа мемлекетке тәуелді еместігін және басқа мемлекеттермен құқықтық жағдайда екенін білдіру үшін қолданылады. Вестфальдық егемендік ретінде анықталған егемендіктің осы классикалық түсінігіне сәйкес, халықаралық қауымдастықтағы әрбір мемлекет ерік автономиясымен әрекет ететін және шешім қабылдайтын құқық субъектісі болып табылады. Стивен Д. Краснер, егемендік ұғымның әртүрлі өлшемдеріне назар аударып, ұғымды былайша жіктеді:

- Ішкі егемендік: мемлекетте мемлекеттік билікті ұйымдастыру және осы органның бақылау механизмі мен бақылау күші,

- Шекара және өзара тәуелді егемендік: мемлекеттік органның трансшекаралық қозғалыстарды бақылау мүмкіндігі,
- Халықаралық құқық үстемдігі: бір-бірін тануға негізделген мемлекеттердің егемендік аймағы,
- Вестфалдық егемендік: сыртқы субъектілердің ішкі билік конфигурациясына араласа алмауы.

## 2. Егемендік пікірінің жетекші ойшылдары(Ж.Боден, Т.Гоббс,Ж.Ж.Руссо)

"Егемендік" ұғымын алғаш рет қолға алып зерттеген XVI ғасырда француз ғалымы Жан Боден болды. Бодин мемлекеттің өмір сүруі үшін қажет нәрсенің іштегі халық үстінен шексіз және жоғары билік, ал сырттағы тәуелсіз билік екенін айтып, бұл биліктің сапасын білдіру үшін егемендік сөзін пайдаланды. Жан Бодин 1576 жылы өзінің лайықты атақ-даңқының қайнар көзі болған «Республиканың алты кітабы» деген еңбегінен он жыл бұрын Methodus ad Facilem Historiarum Cognitionem (Тарихтың оңай білім әдісі) кітабын 1566 жылы жариялады. Бұл кітабындағы егемендік тұжырымдамасы және осы еңбегі оны академиялық әлемде танымал етті. Бодиннің пікірінше, өкілеттіктер; ең жоғары лауазымды тұлғаларды тағайындау және оларға өкілеттік беру, заңдар шығару және күшін жою, соғыс пен бейбітшілік мәселелерін шешу, сот жүйесінде соңғы шешім қабылдаушы болу, өлім жазасын бекіту және жалпы жазалау және марапаттау. Бұл билік каталогымен Бодин мемлекеттің билігін сипаттауды емес, мемлекеттің басқару формасын ашуды мақсат етті.

Гоббстың егемендік түсінігінде Бодин сияқты егемендік бөлінбейтін, бөлінбейтін және бөлінбейтін. Биліктің жалғыз заңды көзі - егемендікті өз ішінде жинайтын патша/ханзада. Гоббс сондай-ақ заңға бағынбайтын егеменнің өкілеттіктерімен бәсекелесуі мүмкін кез келген аралық немесе бағынышты билікпен құқықтық жүйені қабылдамайды. Гоббс өзінің «Левиафан» деп аталатын еңбегінде, әсіресе, егемендіктің өз жеріндегі абсолютті және күмәнсіз жағдайына тоқталды.

Егемендіктің негізгі элементі болып табылатын мемлекеттің мақсаты – қауіпсіздік. Біз мемлекет деп атайтын саяси қоғамды құрайтын адамдар жеке және ұжымдық түрде қорғалады, сондықтан бақытты өмір сүреді. Мемлекетті құру үшін адамдар өздерінің барлық билігі мен билігін бір адамға немесе көпшілік дауыспен барлығының еркін бір ерік-жігерге біріктіретін комитетке беруі керек. Әрбір адам осы тұлғаның немесе делегацияның не істейтіні туралы және/немесе ортақ бейбітшілік пен қауіпсіздікке қатысты мәселелерде оның әрекетін орындаудың агенті болуға келісу керек және өз еркін сол адамның немесе делегацияның еркі мен пікіріне бағындыруы керек. Гоббстың пікірінше, адамдар осылайша шын мәнінде бір тұлғаға біріктірілген және біртұтас тұлғаға біріктірілген бұл қауымдастық мемлекет (Civitas) деп аталады. Гоббс бұл бір тұлғаның субъектісін «егеменді», ал қалғандарының барлығын «ұлттық» деп атайды[1, 6 б].

Жан-Жак Руссо Руссоның ойынша, егемендік - жалпы еріктің көрінісі, ал жалпы ерік - бұл саяси органнан тұратын және заңдардың қайнар көзі болып табылатын мемлекеттің барлық мүшелері үшін кез келген жағдайда игілікке ұмтылатын еркі бар моральдық субъект әділ және әділетсізді анықтайтын ереже.

Қоғамдық келісімде индивидтер өздерінің табиғи құқықтарынан бас тартуға міндетті емес, керісінше, бас тартудың орнына қауіпсіз әлеуметтік өмірді құру үшін пайдалы айырбас жүреді. Руссоның сөзімен айтқанда, «әрқайсымыз бүкіл болмысымызды және бар күшімізді жалпы ерік-жігердің өміріне береміз және біз әрбір мүшені бүтіннің бөлінбейтін бөлігі ретінде қарастырамыз». Руссоның пікірінше, бұл бірлік мемлекетті, ал мемлекет егемендікті құрайды. Осылайша, Руссо қоғамдық келісім теориясымен жеке тұлғалардың мемлекет құрудағы негізгі идеясын және осы шарттан туындайтын азаматтық, халық және егемендік сияқты статустарды түсіндіруге тырысты. Руссоның қоғамдық келісім-шартының негізі - әрбір адам басқалармен біріксе де, оны еркін етпейтін бірлік идеясы бар. Мұның шарты келісім-шартқа байланысты барлық тұлғалардың бір позицияда болуы. Қоғамның әрбір мүшесі өзінің барлық құқықтарымен өзін қоғаммен толықтай байланыстырады; өйткені әрбір адам өзін қоғамға толығымен берген соң, жағдай барлығына бірдей; ол барлығына бір болғанымен, оны басқалардың зиянына айналдыруға ешкімнің мүддесі жоқ.

Қысқасы, қоғамға байланған адам өзін ешкімге байламайды; және басқаға бергендей құқыққа ие болмаған мүше болмағандықтан, әркім өзінің жоғалтқанын да, әрі қолда барын да қорғауға тырысу үшін де әлдеқайда көбірек күшке ие болады.

Эммануэль-Джозеф Сийес өзінің памфлетінде (Үшінші егемендік дегеніміз не?)

буржуазияны алғашқы екі егемендік құрылымды құраған және оларды көрсету мүмкіндігіне ие болған дінбасылар мен ақсүйектерге тәуелсіз мемлекеттің тасымалдаушысы ретінде ұлттың өзі екенін айтқан. Сиейестің пікірінше, осылайша халық егемендігінен ұлт егемендігіне өтуге қол жеткізіледі. Дәл Руссо сияқты, Сиейс жеке еріктердің жиынтығынан басқа қоғамдық еріктің бар екенін мойындаса, ұлт синтезге айналады. Баршаға ортақ ұлттық ерік пайда болғанда, билік қоғамға тиесілі болады. Жұртшылыққа, яғни ұлтқа тиесілі билік те егемендіктің иесі болып табылады және Бодиннен бері егемендіктің барлық қасиеттеріне ие.

Бұл ұғым қоғам дамуының әр кезеңінде әр түрлі мәнге ие болды. Қазіргі кезде мемлекеттік биліктің үстемдігі мен тәуелсіздігі егемендіктің саяси құқықтық мәнін білдіреді және ішкі-сыртқы саясатта көрініс табады. Бұл үстемдік мемлекеттік органдарда қоғамдық тәртіп орнатуға және құқық тәртіптерін сақтауға қабілеттілігінен, лауазым иелері мен лауазымы жоқ адамдардың тең құқықтарын қамтамасыз етіп, бірдей міндеттер жүктеуінен көрінеді. Сыртқы саясатта әр мемлекет өзге мемлекеттің егемендігін ескермей тұра алмайды. Сондықтан егемендік пен тәуелсіздікті өзара құрметтеу принциптері халықаралық қатынастар мен халықаралық құқықтағы негізгі мәселе болып табылады. Оның басты шарты - тәуелсіз мемлекеттердің әлеуметтік- саяси жағдайының ерекшеліктеріне, халық саны мен аумағының көлеміне және т.б. жағдайларына қарамастан, бір-бірімен тең дәрежеде қарым-қатынастар жасасып, араласуы. Бұл принциптер БҰҰ жарғысында және бірқатар халықаралық келісімдерде бекітілген. Халықаралық қатынастарда мемлекеттер бір-бірімен ықпалдасу кезінде өздерінің іс-әрекеттерін егемендікті құрметтеу қағидаттарының белгілі бір ережелеріне бағындырады. Мұндай ережелер келісім жасалған сәттен бастап әлгі мемлекеттер үшін міндеттілік сипат алып, халықаралық құқық нормаларына айналады. Сонымен қатар егемендік сол мемлекетті құрап отырған ұлттың саяси билігін қорғауы тиіс.

1) Егемендікті жүзеге асыру функциялары: а) мемлекеттің сыртқы жағдайдағы егемендігі мен тұтастығын қорғау; б) ішкі қарым-қатынасты сақтау, тәртіпті, ішкі тұтастықты сақтау; в) мемлекеттік –саяси жүйенің қызметін ұйымдастыру – сайлау науқаны, саяси партиялар, қоғамдық ұйымдар және басқалары.

Егемендік халықтікі екендігі белгілі. Бірақ оның қамтамасыз етілуі мен жүзеге асырылуын халықтың кіші-гірім бөлігі – мемлекет саясатын ішінде де, халықаралық сахнада да «жасайтындар» атқарады. Бұл адамдарды түрліше – тап немесе элита, халық қалауын риясыз орындаушылар немесе аморальды мансапқорлар деп атайды, дегенмен бір қасиеті бойынша біркелкі ой айтылады: мемлекет адамдарының өзіндік мүдделері болады, және сол мүдделерін жүзеге асырылуы олардың қоғамдық маңыздылығы сақталған шарты орындалғанда ғана мүмкін. Қауіпсіздікті қамтамасыз ету функциясы мемлекет деңгейінде мемлекет күшімен және мемлекеттік билік механизмдерін бақылау арқылы өтетіндігі осыны дәлелдейді. Сондықтан қауіпсіздік аумағында мемлекеттің монополиясы тек тарихи прецедентпен қорғалып қалған жоқ. Тіпті Батыстың өзінде саяси тәжірибеге қарамастан, ол ықпалды әрі саяси тіс қаққан жақтаушыларын табады. Және бұл жақтаушылардың қай мақсатына, яғни өз борышын өтеуге ме, әлде жеке пайдасы үшін тырысатындығы аса маңызды емес. Маңыздысы – олардың бәрі бірігіп, мемлекетке негізделген қауіпсіздік концепциясын жақтайтын интернационалды қызу қолдаушылар корпорациясын құрады. Өйткені, бұл концепцияның басты көздеген мақсаты территориялық бүтіндік пен саяси құрылымның өзгермеушілігін қамтамасыз ететін ішкі және сыртқы шарттардың үйлестірілген көрінісіне қол жеткізу болып табылады. Дегенмен құрылым мен бүтіндік маңыздылығы жағынан бірдей емес. Құрылым өзгерісі ұлттық қауіпсіздіктің басты мәселесі – мемлекеттің саяси ұйымдасуын жаңартуы мүмкін, ал мәселенің өзі – мемлекет белгілі-бір кеңістікте орналасқан дербес мүше ретінде өзгеріссіз қалады. Осының салдарынан кез келген мемлекет қауіпсіздігіне төнетін басты қауіпті территориялық бүтіндігіне әсер ететін өзге мемлекеттерден, сепаратистік қозғалыстардан көреді. Осындай қауіпке тойтарыс берудің бірден-бір амалы әскери күш қолданысы болғандықтан, әрбір ұлттық қауіпсіздік бағдарламасында әскери доктрина маңызды орынға ие.

Халықаралық қатынастардың ұзақ уақыт бойы қалыптасқан негізгі принциптер і: ұлттық (мемлекеттік) егемендік принципі (ұлттық мемлекет құруды қоғамның саяси ұйымының басты үлгісі ретінде ұстану) және күштердің (баланстың)тепе-теңдік принципі(“ұлы державалардың” жоғары мақсаттарының шығуымен,тәуелсіздікте найырылу шегінде тұрған мемлекеттердің бәсекелестікке түсуімен сәйкес келуі.)

XXI ғасырдың шегінде адамзат өз тағдырын белгілеп, өзі қалаған өмір салтын таңдайтын, өзінің айналасында болып жатқан қандай да бір құбылыстарға өзінің саяси

көзқарастарын нақтылай алатын әлемдік кеңістікте, сарп еткенде, мемлекеттер үшін заңды интеграциялық үрдіс жағдайында (нақты ұйым шегінде) дамудың қай жолымен жүруі керектігі – дүниежүзілік қауымдастықтың дамуына бағытталған осындай оңтайлы бетбұрыстарына *жаһандану* деп аталатын құбылыс септігін тигізеді. Біздің кеңістіктік уақыттағы жоғары технологиялардың дамуымен бірге, толық дүниежүзілік инфрақұрылымның қызмет етуінің дамуы жеңілдей түседі, ал бұл *жаһандану үрдісін* тереңірек ұғынуға септігін тигізеді.

### Өзін-өзі тексеру мен қайталауға арналған сұрақтар:

1. Жаһанданудың адамзат тарихындағы алғашқы көріністеріне мысал келтіріңіздер.
2. Жаһанданудың салдарларына сараптама жасаңыздар. Жан
3. Боден бойынша егеменділік ұғымы
4. Вестфаль бітім шартының егемендік ұғымындағы маңызын түсіндіріңіз
5. Халықаралық саясатқа қатысты көзқарастар және мәселермен айналысып жүрген бірқатар ғалымдардың еңбектерін жіктеңіздер
6. Версаль-Вашингтон жүйесінің халықаралық қатынастар үшін маңызын білу.

### Тесттер

1. Төмендегілердің қайсысы егемендік ұғымын алғаш рет билікке қатыстырып қолданған автор?

{

Philippe de Beaumanoir Lois

Napolyon

Jean Bodin

Thomas Hobbes

Jean Jacques Rousseau

}

2. Егемендік ұғымы, ..... және ..... егемендік деп екіге бөлінеді. Бос жерлерге төмендегі жұптардың қайсысы сәйкес келеді?

{

соғыс-бейбітшілік

ішкі-сыртқы плюс-

минус

дипломатия-дағдарыс

ескі-жаңа

}

3. Бұқара билігінің мемлекет ішінде қалай ұйымдасатыны белсенді түрде қалай жұмыс істейтіне қатысты. Осы тұрғыда, мемлекеттің өлкенің шекаралары ішінде барлық әлеуметтік және саяси топтарға қарсы үстем болуы, мемлекеттің шекарасынан кірген- шыққан тауарлар, адамдар т.б. да абсолютті түрде бақылау орнату күшіне ие болуды айтады. жоғарыда айтылған таным төмендегілердің қайсысына тиесілі?

{

ішкі егемендік

сыртқы егемендік

дағдарыс қауіпсіздік

сыртқы дағдарыс

}

4.Мемлекеттің басқа бір мемлекетке тәуелді болмағанын, басқа мемлекеттермен құқықи тұрғыда тең екендігін білдіреді. Westphalian егемендігі ретінде білінген осы егемендік ұғымы бойынша халықаралық қауымдастықта әр мемлекет өз еркімен әрекет ете алатын және шешім қабылдай алатын құқық субъектісі болып табылады.

Жоғарыда берілген таным төмендегілердің қайсысына тиесілі?

{  
Дағдарыс  
Соғыс  
Егемендік  
Қауіпсіздік  
Сыртқы егемендік  
}

5.Егемендік ұғымын алғаш рет зерттеген ойшыл. Мемлекеттің бар болуы үшін қажетті егемен күштің іште адамдарға шексіз әрі үстем, сыртта да тәуелсіз билікке ие екенін атап өткен және бұл күштің сипатын білдіру үшін егемендік терминін қолданған.

жоғарыда айтылған пікірлер төмендегі қай ойшылға тиесілі?

{  
Emmanuel-Joseph Sieyès  
Immanuel Kant  
Jean Bodin  
Thomas Hobbes  
Jean Jacques Rousseau  
}

6.Төмендегіде берілген автор-еңбек паралеллінде қайсысы дұрыс?

{  
Emmanuel-Joseph Sieyès-Билік(iktidar) Immanuel  
Kant-Фауст(Faust)  
Jean Bodin-Соғыс пен Бейбітшілік(Savaş ve Barış)  
Thomas Hobbes-Левиафан(Leviathan)  
Jean Jacques Rousseau-Мәңгі Бейбітшілік (Daimi Barış)  
}

7.Thomas Hobbes-тың егеменнің өзінің территориясында статусын және жағдайын қолға алған еңбектің аты не?

{  
Билік Левиафан  
Соғыс пен Бейбітшілік  
Қауымдастық келісімі Бір  
Бейбітшілік  
}

8.Jean Jacques Rousseau-дың «индивидтің өзінің табиғи құқықтарынан бастартуы деген нәрсе жоқ, керісінше бастарту орнына қауіпсіз қоғам қалыптастыру үшін пайдалы алыс беріс бар» түрінде түсіндірілген теорияның аты төмендегілердің қайсысы?

{  
Дипломатия  
Принц Левиафан  
Қоғам келісімі  
Реализм  
}

9.Келесілердің қайсысын трансұлттық компаниялар (ТҰК) үшін айтуға болмайды?

{  
бір орталықтан басқарылады

әрбір филиалы бірдей стратегияны ұстанады негізгі  
мақсаттары үлкен капиталға үстемдік жүргізу  
инвестиция жасаған мемлекетте тұрақтылық маңызды  
мемлекеттерден ешқандай ақшалай қолдау алмайды  
}

10.Төмендегілердің қайсысы азаматтық қоғам ұйымдары (STK'ler) үшін айтылса  
жаңылыс болады?

{  
негізгі көздегендері мемлекеттің қолы жете алмай жатқан жерлерге назар аударту  
мемлекеттерден ешқандай қолдау талап етпейді  
азаматтық қоғамдық ұйымдар мемлекеттің күшімен құрылған құрылым адам  
құқықтарының бұзылуына назар аудартады  
мемлекеттер арасындағы әл-ауқат тепе-теңдігінің күн сайын артуы азаматтық  
ұйымдардың маңызын арттыруда  
}

### Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

#### Негізгі әдебиеттер:

- 1.Халықаралық қатынастар теориясының тарихы, 2017, Торбьорн Л. 2.Векторы внешней политики, 2017, К. Токаев
- 3.Diplomasi, 2015, H. Kissinger.
- 4.Uluslararası İlişkiler ve Dünya siyaseti, 2014, P. R. Vıotti, M. V. Kauppi.
- 5.Yumusak guc kavrami ve dis Politika, 2013, N. Anaz.
- 6.Uluslararası ilişkilerde temel kavramlar, 2013, M. Griffiths, T. O'Callaghan, 7.C. S. Roach Ұлы конвенция: Азия,Еуропа және біргеі әлем логикасы, 2017, М. Кишор
- 8.Бітімгер: Сирия түйіні,Дипломаттың жазбалары, 2017, Н. Онжанов 9.Avrasya Çıkmazı Yeni büyük oyunu kim kazanacak? 2015, O. Gafarlı
- 10.Weber, Habermas ve Avrupa Devletinin dönüşümü.Anayasal,sosyal ve uluslarüstü demokrasi, 2015, J. P. Cormick
- 11.Rus Dış Politikasında Stratejik, 2014, Halit Mammadov
12. Arap baharı ve Türkiye modeli tartışmaları, 2014, Kireççi M. Diplomaside erdemli güç, 2014, A. Gül
- 13.Нужно ли Казахстану бояться Китая:мифы и фобии двусторонних отношений, 2014, К. Л. Сыроежкин
- 14.Ресейдің сыртқы саясаты (ХІ ғасырдың соңы ХХ ғасырдың басы), 2014, 15.М. Сапарғалиев Devlet, Sistem ve Kimlik, 2013, İ. Dağı
- 16.Uluslararası terörizm ve devlet sorumluluğu, 2013, U. Kedikli

#### Қосымша:

- 1.Arı, T. (2006). **Uluslararası ilişkiler ve Dış Politika**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- 2.Aydın, M. (1996). “Uluslararası ilişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 51, Sayı. 1-4, ss.71-114.
- 3.Gönlübol, M. (1993). **Uluslararası Politika: ilkeler, Kavramlar, Kurumlar**, Ankara: Attila Kitabevi.
- 4.Griffiths, M. (2007). **International Relations Theory for the Twenty-First Century: An Introduction**, New York: Routledge.
- 5.İskit, T. (2007). **Diplomasi: Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- 6.Pacteau, S., Mougel, F.C. (1993). **Uluslararası ilişkiler Tarihi**, Çev. G. Üstün, İstanbul: iletişim Yayınlar